

TÓTH HAJNALKA

Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban

A 16–17. században a török–magyar határ mentén kialakult rabtartás és rabkereskedelem szokásaira elsőként Takáts Sándor hívta fel a figyelmet a 20. század elején.¹ Kutatásai során bőven meríthetett a Batthyány-levéltár akkor még Körmenten lévő – a maihoz képest teljesebb – anyagából. Publikációiban a törökökről a köztudatban kialakult kedvezőtlen képet igyekezett megváltoztatni. Arra fektetett hangsúlyt, hogy bemutassa, a magyar rabtartók kegyetlenebbül bántak foglyaikkal, mint a törökök. Erőteljes prekonceptión alapuló nézeteit már a saját korában is kritikák érték. Mára pedig romantikus elképzeléseit a kutatók nem fogadják el.

A rabtartás gyakorlatáról a Batthyány-levéltár török rabokra vonatkozó anyaga² alapján 1971-ben Dobos Gábor írt tanulmányt,³ majd húsz évvel később Varga J. János publikált e témakörben.⁴

Átfogó jelleggel a témával legújabban Pálffy Géza foglalkozott. A Batthyányiak török iratait ő sem hagyhatta figyelmen kívül, hiszen azok bőséges információval szolgálnak a rabtartás mechanizmusainak feltérképezéséhez. Az ő kutatásai kiterjedtek más korabeli családok iratanyagaira is.⁵

Az említett kutatók azonban a levéltári iratok tanulmányozása során sok esetben teljesen esetlegesen választott példák megemlítésére hagyatkoztak, nem törekedtek egy adott forráscsoport bemutatására, az iratok tudományos átirással történő teljes közlésére. Így módszerük nem tudja megmutatni, hogy a felhozott példák mennyire tekinthetők egyedieknek, illetve általánosoknak.

¹ Takáts Sándor: Török rabok ára 1629-ben. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 7. (1900) 92–93.; Takáts Sándor: Műveltségtörténeti közlemények. IV. Magyar rabok, magyar bilincsek. *Századok*, 41. (1907) 415–435., 418–540. (a továbbiakban: Takáts 1907.); Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. I. kötet. Budapest, 1915. 160–303. (a továbbiakban: Takáts 1915.)

² *Magyar Országos Levéltár Batthyány család levéltára* (a továbbiakban: MOL B. cs. lt.) P 1313 248. és 249. cs.: fogva tartott rabok lajstromai, sarc törlesztésekre vonatkozó kimutatások, török tiszték által írt levelek másolatai, fogalmazványok, egyes feljegyzések.

³ Dobos Gábor: Török–magyar rabok a nyugat-dunántúli végeken. *Studium* II. *Acta Juvenum Universitas Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae*. Debrecen, 1971. 63–73. (a továbbiakban: Dobos) A tanulmányt a szerző az azonos című szakdolgozata alapján készítette.

⁴ Varga J. János: Rabtartás és kereskedelem a 16–17. századi Batthyány-nagybirtokon. In: Unger Máttyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Máttyás negyedszázados egyetemi történelem-tanári működésének emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerkesztette: E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László. Budapest, 1991. 121–133. (a továbbiakban: Varga 1991.) A szerző Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon (Értekezések, Új sorozat, 94. Budapest, 1981.) című művében is olvashatunk fontos adalékokat a Batthyányiak rabtartásáról. (a továbbiakban: Varga 1981.)

⁵ Pálffy Géza: Rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. *Fons*, 4. (1997) 1. sz. 5–78. (a továbbiakban: Pálffy 1997a)

A dolgozatom tárgyát képező irat⁶ számba veszi, hogy 1657. február 8. és 1658. január 5. között a Batthyány I. Ádám uradalmaiban lévő török és rác foglyok közül mely rabokat engedték el váltságdíjuk összegyűjtésére. Emellett a forrás azért is figyelmet érdemel, mert feltünteti az elbocsátott rabok váltságdíját, amiről a legtöbb esetben külön feljegyzés készült; szerepel benne a kezesek névsora is. Ezen adatokat kibővítve tartalmazzák a kezeslevelek, koldulólevelek és igazoló levelek is. (Ezekről később tesztek említést.)

A Batthyány család történetéről monográfia mindezig nem készült.⁷ A szakirodalom a családtörténeti adatokkal kapcsolatban ma leginkább Zimányi Vera munkáit tekinti mérvadónak.⁸ Ő azonban elsősorban nem genealógiai, hanem gazdaságtörténeti szempontokból vizsgálta a családra vonatkozó 16–17. századi forrásokat.⁹

A Batthyányak a 15. században emelkedtek a Magyar Királyság arisztokrata családjai közé.¹⁰ A gazdagodó familia birtokai Szlavóniában és a Dunántúl délnyugati részén terültek el.¹¹ A török előrenyomulás következtében ezek határossá váltak az Oszmán Birodalommal. A Batthyányakat így személyes okok is arra kényszerítették, hogy bekapcsolódjanak a törökellenes küzdelmekbe. Ezzel párhuzamosan a család férfitagjai országos tisztségekre is emelkedtek.¹² A 16. században birtokaik központját északabbra kényszerültek helyezni. Jelentős uradalmakat szereztek Vas megyében, így 1524-ben Németújvár (ma Güssing, Ausztria) várát tartozékaival.¹³

A kettős királyválasztást követően rövid időn belül a Habsburg uralkodó oldalán találjuk őket. Birtokaik I. Ferdinánd (1526–1564) magyar király adományozása révén újabb Vas megyei uradalmakkal – Rohonccal (ma Rechnitz, Ausztria) és Szalonakkal (ma

⁶ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 1–10. f. Az irat fénymásolt és tudományosan átírt változata megtalálható a szerző *Török rabok Batthyány Ádám uradalmaiban* című szakdolgozatában. A későbbiek során a rabok elnevezését a forrásban megtalálható alakban használom.

⁷ A 19. század végén Tárnok Alajos: *A Batthyány hercegi és grófi nemzetség leszármazása 972-dik évtől 1874-dik évig* (Nagykanizsa, 1875.) címen jelentetett meg rólok egy monográfiát, amelyet ma már nem használ a szakirodalom.

⁸ Családtörténeti adatokra lásd: Zimányi Vera: *A herceg Batthyány család levéltára*. Repertórium. Budapest, 1962. (a továbbiakban: Zimányi 1962.). Ezen munka bevezetőjében azonban több adat hibásan található meg. Az egyes személyek nevei, születési, illetve halálzási dátumai összekeveredtek, és esetenként ellentmondanak a könyv végén található leszármazási táblázatban szereplő adatoknak. Fontos megjegyezni, hogy Zimányi Vera lett 1956-ban a Budapestre szállított Batthyány-levéltár referense. Erre lásd: Zimányi Vera: *A Batthyány család hercegi ágának levéltára*. In: *Körmend története*. Szerkesztette: Szabó László. (a továbbiakban: *Körmend története*) Körmend, é. n. 415–433.

⁹ Zimányi Vera: *Jobbágy Dániel rohonc-szalonaki provisor tiszttartói működése*. Agrártörténeti Szemle, 2. (1959) 91–114.; Zimányi Vera: *Adalékok a Batthyányak XVII. századi marhakereskedésének történetéhez*. Agrártörténeti Szemle, 3. (1961) 60–84. (a továbbiakban: Zimányi 1961.); Zimányi Vera: *Majorsági gazdálkodás a rohonc-szalonaki társuradalomban a XVII. század derekán*. Agrártörténeti Szemle, 4. (1962) 25–51.; Zimányi Vera: *A rohonc-szalonaki uradalom és jobbágyága a XVI–XVII. században*. Budapest, 1968. (a továbbiakban: Zimányi 1968.)

¹⁰ A család a nevét a Fejér megyei Battyán településről vette, amelyet 1398-ban Zsigmond királytól (1387–1437) kaptak adományként. Zimányi 1962. 5., Zimányi 1968. 15. 62-es jegyzet.

¹¹ Család birtokaira lásd: Zimányi 1962. 10–21.; Zimányi 1968.

¹² 1522-ben Batthyány I. Ferencet (†1566) horvát szlavón banná nevezték ki, és már Vas vármegye főispánja volt. II. Lajos (1516–1526) mellett részt vett a mohácsi csatában. Erre lásd: *Mohács emlékezete*. Szerkesztette: Katona Tamás. Budapest, 1979. 36. (Brodarics), 69. (Széremi), 108. (Istvánffy), 131–142. (II. Lajos levelei Batthyány Ferenc horvát bannak).

¹³ Zimányi 1962. 5., 16–17.

Schlaining, Ausztria) – bővültek.¹⁴ A németújvári uradalommal együtt ezek a várak váltak a család törzsuradalmává.

A 17. század elejére a török előrenyomulás – amelynek döntő jelentőségű momentuma volt Kanizsa 1600-ban történeti elfoglalása – ismét elérte a Batthyány birtokok határát. Ezzel is magyarázható, hogy Batthyány II. Ferencet (†1625) kinevezték dunántúli kerületi főkapitánnyá (1604–1609).¹⁵ Ez időtől kezdve a család minden erőfeszítése arra irányult, hogy tartani tudja a Kanizsával szembeni végvár vonalat. A törökkel való küzdelmek során a körmenyi uradalom – amely 1606-ban került örök jogon a családhoz – jelentősége is megnövekedett.¹⁶ Az itteni vár védte a nyugatabbra fekvő birtokaikat és közvetve Bécsset is. A Batthyányak az adott politikai helyzetben szükségszerűen kitartottak a Habsburg-ház uralkodói mellett. Bethlen Gábornak is csak rövid időre sikerült a maga oldalára állítania Batthyány II. Ferencet.¹⁷

Ferencnek és feleségének, Lobkovitz Poppel Évának¹⁸ (†1640) hét gyermeke született, közülük négyen érték meg a felnőtt kort: Ádám, Magdolna, Erzsébet és Borbála.¹⁹ Az apa 1625 szeptemberében távozott az élők sorából egyetlen fiú örökösét hagyva maga után. Batthyány I. Ádám²⁰ (†1659) gyermekkoráról és neveltetéséről keveset tudunk. Protestáns

¹⁴ Zimányi 1962. 5., 17., 19.

¹⁵ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 280. (a továbbiakban: Pálffy 1997b). Batthyány II. Ferenc 1601–1602-ben a sárvári végvidéki kapitánynak alárendelve körmenyi főkapitányként tevékenykedett. Pálffy 1997b 269.

¹⁶ A körmenyi uradalmat Batthyány II. Ferenc már 1604-ben megvásárolta a kamarától, de csak 1606-ban nyert rá donatit és ekkor birtokba iktatták. Zimányi 1962. 5., 15. I. Ádám 1650-ben hajdúszabadságot adott a katonáskodást vállaló körmenyi jobbágyoknak és a jobbágytelekekre települő, harcolni kész személyeknek. Erre lásd: Tóth István György: *Jobbágyok, hajdúk, deákok. A körmenyi uradalom társadalma a 17. században*. Budapest, 1992.

¹⁷ A Bethlen Gáborhoz való csatlakozásról: Iványi Béla: *Képek Körmeny múltjából*. Körmenyi Füzetek, 4. Körmeny, 1943. 102–103. (a továbbiakban: Iványi 1943a). A harcok során Körmeny, Rohonc és Szalonak többször gazdát cserélt. Zimányi 1968. 21.

¹⁸ A korszakot tekintve a család egyetlen tagja, akiről született monográfia: Takáts Sándor: *Zrínyi Miklós nevelőanyja*. Budapest, 1917. (a továbbiakban: Takáts 1917.). Mára a főúri asszony levelezése is kiadásra került: Kincses Katalin: „Im küttem én orvosságot” Lobkovitz Poppel Éva levelezése 1622–1640. *Régi Magyar Történelmi Források*, 3. Budapest, 1993. Takáts az említett munkában mellett foglal állást, hogy Lobkovitz Poppel Éva lett Zrínyi György halála (1626) után a két fiú, Miklós és Péter nevelőanyja. Ezt tanúsítják a fiúk által neki címzett levelek. Ezt megerősíti Iványi Béla is *A két Zrínyi Miklós körmenyi levelei* (Budapest, 1943. 24. a továbbiakban: Iványi 1943b) című munkája is. A fiúk gyámja Szilasi László „*Vitéz-e vagy ájtatos?*” I. *Batthyány Ádám sajátkezű bünlajstroma s „néhány fontos kicsiség”*. (Peregrinatio Hungarorum, 3. Szeged, 1989. 5. a továbbiakban: Szilasi) szerint Zrínyi György volt hadnagya, későbbi vicegenerális és egerszegi főkapitány, Batthyány Ferenc lett. Aki nem azonos Batthyány II. Ferencel, de távoli rokona annak. Poppel Éva nevelőanyaságát Kincses Katalin Mária Batthyány Ferencné Lobkovitz Poppel Éva özvegyi évei. In: *Nők a történelemben*. Összeállította: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1997. 82. 2. jegyzet. (a továbbiakban: Kincses) kétségbe vonta. Bár a fiúk egy ideig a Batthyány-udvarban nevelkedtek, ez nem jelentett hivatalos gyámságot. A Zrínyi fiúk hivatalos gyámjaként Horn Ildikó Mikulics Tamást említi. Horn Ildikó: *Nemesi árvák*. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Szerkesztette: Péter Katalin. Budapest, 1996. 53.

¹⁹ Takáts 1917. 125. 1. jegyzet. Hasonlóan hét gyermekről tesz említést Fazekas István: *Batthyány I. Ádám és gyermekei*. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Szerkesztette: Péter Katalin. Budapest, 1996. 91. (a továbbiakban: Fazekas). Kincses Katalin azonban hat gyermeket említ: Kincses 66.

²⁰ Batthyány I. Ádám születési dátuma a szakirodalomban nem egységesen elfogadott. A többség a családi genealógiában szereplő 1609-es dátumot (MOI. B. cs. lt. P1313 56. cs. Lad. 145–147.)

szülők gyermekeként nőtt fel, olyan környezetben, ahol az anya inkább a lutheránusokat, az apa pedig a reformátusokat pártolta. Ádám nevelője Zvonarics György pápai prédikátor volt.²¹ Emellett azonban a család jó kapcsolatot tartott fenn a nagyhatású katolikus főpappal, Pázmány Péterrel is. A főnemesi szülők udvarában az elődök hagyományait követve jelentős udvari élet alakult ki, amelyben a magyar és ausztriai nemesi családok nem egy ifjú tagja megfordult. Ádám korai műveltségéről még az tudható, hogy anyanyelvén kívül csak németül tudott, a latin nyelvet még felnőtt korára is csak hiányosan sajátította el. Apja halálát megelőzően külföldön még nem járt.²²

A Habsburg-hű család ifjú feje a nagykorúsítását követően, 1629-ben katolizált. A szakirodalomban megoszlanak a vélemények arról, hogy áttérése milyen okokra vezethető vissza. Egyfelől mindenképpen hangsúlyozni kell Pázmány Péter személyes hatását, de a család közismert udvarhűsége is meghatározó szerepet játszott az eseményekben.²³ A katolizálást követően Ádámnak le kellett mondania a Bethlen Gábor szolgálatában érdemeket szerzett protestáns főúr, Illésházy Gáspár leányával kötendő házasságról. 1632-ben végül Formantini Auróra Katalin²⁴ udvarhölgyet vette feleségül. Az esküvőt a bécsi Burgban tartották II. Ferdinánd (1619–1637) és a királyné jelenlétében. Ebből a házasságból hét gyermek született, de csak hárman éltek meg a felnőtt kort: Borbála, Kristóf és Pál.²⁵ Kristóftól származik a család hercegi, Páltól pedig a grófi ága.²⁶ Miután Ádám első felesége 1653-ban elhalálozott, 1655-ben újranősült. Második felesége Wittmann Katalin volt, ebből a házasságból nem születettek utódok.²⁷

A családi birtokokat 1625 és 1629 között Lobkovitz Poppel Éva irányította. Közte és a fia között ezt követően vagyoni jogi vita bontakozott ki, aminek az anya 1640-ben bekövetkezett halála vetett véget.²⁸ Ádám a meglévő uradalmakat az 1644-ben megszerzett Borostyánkő (ma Bernstein, Ausztria) várával és tartozékaival bővítette.²⁹ Birtokai gazdasági ügyeiről pontos feljegyzéseket vezetett és vezetett, amelyeket magánlevelezésével együtt ő maga rendezte. A hatalmasra duzzadt iratmennyiség, de elsősorban a latin nyelvű középkori iratok rendezésére az 1650-es években elsőként alkalmazott levéltárost Litomericz László ferences szerzetes személyében.³⁰

jelöli meg születési évként. De megtalálható az 1610-es dátum is: Zimányi 1962. 55. A két dátum együtt is szerepel: Fazekas 91.

²¹ Szilasi 10.

²² Koppány Tibor: Batthyány I. Ádám építkezései. 1629–1659. Történelmi Szemle, 27. (1984) 540. (a továbbiakban: Koppány)

²³ Takáts Sándor Pázmány szerepét emeli ki Ádám áttérésében. Mindkettőjüket negatív figuraként mutatja be, szembeállítva őket a protestáns valláson maradt Lobkovitz Poppel Évával. Takáts 1917. 125–141. Iványi Béla, aki nyugalmazott egyetemi tanárként foglalkozott a Batthyány család levéltárának rendezésével és feldolgozásával, szintén Pázmány személyes hatóerejét hangsúlyozza. Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. Körömdi Füzetek, 3. Körömdi, 1943. 6–7. Megtérésével foglalkozott Szilasi László (Szilasi idézett műve). Legújabban: Fazekas 92., 108. 12. jegyzet.

²⁴ Formantini Auróra Katalin személyére lásd: Fazekas 108. 13. jegyzet.

²⁵ A házasságból legalább tíz gyermek született, négy fiú és hat lány. Négyen érték meg a felnőttkort, de a Mária Eleonóra nevű lány korán, 21 évesen elhunyt. Fazekas 92. A szerző ezen adatait ugyan ellátta jegyzetekkel, de a 14-es számú kimaradt a tanulmány végén szereplő jegyzetek közül.

²⁶ Zimányi 1962. 6.

²⁷ Koppány 540. 4. jegyzet.

²⁸ Takáts 1917. 125.; Zimányi 1968. 21.; Kincses 65–66.

²⁹ A borostyánkői várat a hozzá tartozó uradalommal 325 000 Ft-ért vásárolta. Zimányi 1962. 6.

³⁰ Iványi Béla: Batthyány Ádám, a levéltárrendező. Levéltári Közlemények, 20–23. (1942–1945) 300.

Elődeihez hasonlóan Batthyány I. Ádám is magas tisztségeket töltött be az udvarnál, királyi kamarás volt és 1640-től haláláig főpohárnok. 1633-ban kinevezték dunántúli kerületi főkapitánnyá és egyben a „Kanizsával szemben vetett végvárok” főkapitányává.³¹ A magas katonai tisztség, és birtokainak elhelyezkedése alapján a gazdag főúrnak lehetősége volt arra, hogy bekapcsolódjon a korszak jövedelmező gazdasági tevékenységébe, a rabkereskedelembé.

A magyar–török határ mentén a 16–17. században virágzó rabkereskedelem szokásai már az 1466-tól 1520-ig tartó békeidőszak idején kialakulóban voltak a Magyar Királyság déli határa mentén.³²

Az Oszmán Birodalomban az emberkereskedelem elfogadott dolognak számított. A rabszolgatartás a gazdaságban, a háztartásokban és a hadseregben is jelentős szerepet játszott.³³ A törökök kisebb méretekben már a mohácsi csatát (1526. augusztus 29.) megelőzően is, majd pedig azt követően egyre nagyobb számban hurcoltak el foglyokat a magyarországi hadszíntérről, mind a katonaság, mind pedig a közemberek köréből. Gyakran előfordult, hogy ebben a keresztény várkapitányok is segítséget nyújtottak nekik, amiért 1567-ben a magyar országgyűlés halálbüntetést szabott ki rájuk.³⁴ A törökök által folytatott és birodalmuk számára jól jövedelmező távolsági rabszolga-kereskedelem a 16. század második felétől visszaszorult. Az 1568-as drinápolyi béke – amely tiltotta az emberek tömeges elhurcolását a Magyar Királyság területéről³⁵ – megkötése után elmaradtak a nagy hadjáratok, a kiépülő végvárrendszer mentén az egymással szemben álló felek védekezésre rendezkedtek be. A zsákmányszerzés és rabszedés lehetőségei ezáltal korlátozódtak.³⁶ A végvárakban maradt katonák rabejtésének fő célja az volt, hogy a rabok megsarcolásával, eladásával pénzhez jussanak és zsoldjukat kiegészítsék vele.³⁷

A váltságdíjért folytatott rabkereskedelem és rabtartás jelentkezésével egyidejűleg annak bonyolult szokásjogi rendszere is kialakult. Majd ezeket a – mindkét fél által többé-kevésbé betartott – szokásokat a 17. század végi visszafoglaló háború fokozatosan megszüntette. Újonnan előtérbe került a távolsági rabszolga-kereskedelem.

Az 1568-as drinápolyi békekötést követő évtizedekben, majd pedig a 17. század első felében, azaz a hosszú békeidőszakokban a végvidéken elsődlegesen a portyák teremtettek

³¹ Pálffy 1997b 269., 280. A család Ádámot követő tagjai már örökletesen viselték a két tisztséget. Pálffy 1997b 265.

³² Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerkesztette: Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 43–49.

³³ A jól szervezett rabszolga-kereskedelem kialakulásáról, adminisztrációjáról és adóztatásáról: Fodor Pál: Adatok a magyarországi török rabszedésről. *Hadtörténeti Közlemények*, 109. (1996) 4. sz. 134–135. Az oszmán állami tisztviselők pontosan adminisztrálták a birodalom területére bevitt és kivitt rabok számát. Az állam az emberkereskedelmet rendszeresen adóztatta.

³⁴ Pálffy 1997b 11.

³⁵ Magyar történeti szöveggyűjtemény II./1. Szerkesztette: Sinkovics István. Budapest, 1968. 147. (a továbbiakban: Sinkovics)

³⁶ Pálffy szerint a távolsági rabszolga-kereskedelem jelentős visszaszorulásához az is hozzájárult, hogy „1568-ban az oszmán katonai vezetés lemondott Magyarország azonnali és gyors megszállásáról”. Pálffy 1997a 11–12.

³⁷ Az oszmán hadsereg „félelmetes” tatár segédcapatai élen jártak a pusztításban, rablásban és foglyok ejtésében. Ivanics Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 22. Budapest, 1994. 161. 1. jegyzet. A korábbi tatár rabszolga-kereskedelemre: Tardy Lajos: A tatárországi rabszolga-kereskedelem és a magyarok a XIII–XV. században. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 17. Budapest, 1980.

alkalmat rabszedésre.³⁸ A portyázásokra annak ellenére került sor, hogy a béke tiltotta ezeket a párviadalokkal együtt, nehogy nagyobb összeütközés ürügyül szolgáljanak.³⁹

A váltságdíjért folytatott rabkereskedelem érdekeit az szolgálta, ha minél több, főként magas rangú fogoly maradt a végvárak tömlöceiben. Ezért a 16. század második felétől a Magyarországon fogságba esett rabok adminisztrációja sokat veszített jelentőségéből. A rabok utáni adó fizetése is csökkent.⁴⁰ Ugyanakkor a Magyarországon fogva tartott rabok birtokosai mind nagyobb haszon elérésére törekedtek a rabkereskedelem révén.

A zsákmány- és rabszerző portyáktól a magyar fél sem tartotta távol magát. A hadjáratok idején előszeretettel használták ki az őszi és téli időszakot, miután a török főhad október végén visszavonult. A békemegállapodásokon túl a 17. század elejétől a magyar törvényhozás is tiltotta a portyákat és a török elleni mindenféle küzdelmet, mert azok veszélyeztették a békét.⁴¹ A megállapodásokhoz egyik fél sem tartotta magát. De a béke megszégésével a másik felet okolták.⁴²

Minden tiltás ellenére magyar oldalon is bőséggel akadtak foglyok. A magyarok a törökökhöz hasonlóan különbséget tettek a rabok között. A basákat, bégeket és agákat tekintették főraboknak, míg a közönséges rabok közé az alajbégeket, odabasákat, agákat és közkatonákat sorolták.⁴³ A bécsi udvar pedig igényt tartott az előkelő rabokra.⁴⁴ Miután

³⁸ A portyák menetével elsőként Takáts Sándor (Takáts 1915. 336–358.) foglalkozott. Legújabbban a kérdéssel Gecsényi Lajos *A végvári harcok taktikája* (Török lesvetés Győr alatt 1577-ben) (In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerkesztette: Draskóczy István. Budapest, 1994. 165–175.) című munkája foglalkozott. A dunántúli magyar végvári katonák rabszerző portyáival foglalkozik Varga 1981. A Batthyány Ádám által vezetett 1641-es igali portyáról és következményeiről szól Fenyvesi László *Az igali portya és a körmenői kőtyavetye balkáni tanulságai* (In: Magyar és török végvárok (1663–1684). Szerkesztette: Bodó Sándor – Szabó Jolán. Eger, 1985. 199–218.) című tanulmánya. A törökök a rabszedő portyák mellett más módon is ragadtak el embereket. 1665-ben például Horváth János diósgyőri katoná Miskolcon török szekerekkel ismerkedett össze, s azok az ittas embert magukkal csalták Egerbe. Izsépy Edit: Diósgyőr mint végvár a vasvári békekötés utáni korszakban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 8. (1969) 198.

³⁹ A portyák, illetve mindenféle katonai összeütközés tiltása: Sinkovics 140–141. A párviadalok tiltása: Sinkovics 147–148.

⁴⁰ Fodor 1996. 139–140.

⁴¹ 1639:4. tc. Magyar Törvénytar (a továbbiakban: MT) 1608–1657. évi tc. 373. Bécsből tiltották a portyákat, a kapitányok azonban elégedetlenek voltak. Erre utal Batthyány Ádám 1639-ben kelt levele is: „Az mi az végházak állapotját illeti, hogy az török olyan igen regnál rajtok, igen alkalmatlanul halljuk s bánjuk is, de nem tudunk mit tenni róla, mert ha róla mit tehetnénk is, mindjártást lennének vétkesek az mint kegyelmed is tudja. A mi dolgainkat mindjárt rosta által látják, mirajtunk pedig akármit cselekedjék is az ellenség csak szita által nézik”. MOL B. cs. lt. P 1315 I. cs. 77. f. Idézte: Varga 1981, 91. Varga átírásával idézve.

⁴² Miként a 17. század első felében a kanizsai főága is tiltakozott, hogy Batthyány Ádám katonáival megszegte a békét: „...tikegyelmek békességhez magatokat nem tartván, hanem Sziget, Pécs, Kapos tartományokból száma nélkül való törököket elhordván, hetven, nyolcvan török, rác mast is fekszik tömlöcötökben. Az minap is haddal Batthyány úr több kapitánokkal hatalmas császár várára ment Segesdre, így tartjátok ti az szent békességét.” MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 226/a. sz. Érdekes kérdés, hogy a főága milyen tisztség lehetett (talán ez a vár kapitányát jelentette), de nem egyedülálló ez a megnevezés. A Batthyány Ádámhoz eljuttatott levelek között található olyan, amelyiknek aláírása: „kanisa Varanak fő fő Agajj.” MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 117. sz.

⁴³ Pálffy 1997a 24. A rabok megkülönböztetésére példa MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 305. sz. irat, ami a várakban lévő rabokat aszerint veszi számba, hogy fő török rabok vagy közönséges rabok.

⁴⁴ Takáts 1907. 424., Takáts 1915. 167.

a végvári katonák is a gazdagabb rabokat akarták megtartani, igyekeztek eltitkolni őket.⁴⁵ Gondot okozott azonban, hogy a szultáni udvar egy-egy előkelőbb rab kiszabadítása érdekében nem a végváriakhoz, hanem közvetlenül Bécshez, illetve a Haditanácshoz fordult.⁴⁶

A zsákmányszerző portyákat követően a nyereség elosztása – a magyar oldalon – bevett szokás szerint történt, a *kótyavetyén*. A kótyavetye árverést, vitézi vásárt jelentett, ahol kiárúsították a portya nyereségét: portékát, barmokat, lovakat, vagyontárgyakat és a foglyokat. Ezen árverés lebonyolítására a vitézek maguk közül biztosokat választottak, a *kótyavetyéseket*, akiknek esküt kellett tenniük feladatuk pontos elvégzésére.⁴⁷ Hasonlóképpen a katonák is esküvel fogadták, hogy ami zsákmányt szereztek, azt mind előadják a kótyavetyére.⁴⁸ A kiárúsításból befolyt pénzüsszeget a portyán részt vevők között arányosan elosztották.

A kótyavetyén elfogadott gyakorlat volt, hogy a főúr és parancsnokai *elővásárlási joggal* rendelkeztek.⁴⁹ Az elővásárlási joga túl a földesurak által eltartott végvári katonák az elejtett rabok közül azok *harmadával*, a királyi zsoldon lévő katonák csupán *tisztességes ajándékkal* tartoztak uruknak.⁵⁰ A rabok *ajándékozásával* a katonák feljebbvalójuk jóindulatát igyekeztek megnyerni. Maga a főúr is ajándékozott rabokat katonáinak egy-egy sikeres vállalkozást követően.⁵¹

A rabokat a kótyavetyén túl a vitézek egymás között is adták-vették. A 17. századra a rabok adásvételénél az eladónak garanciát kellett vállalnia a rabért. Ha a rab tizenöt napon belül meghalt, az eladó tartozott a vételárat teljes összegben visszafizetni a vásárlónak. A szokás kialakulását azzal lehet magyarázni, hogy a rabok többsége sebesülten került a fogságba vagy megbetegedett a börtönben. Ezeket a rabokon tartóik igyekeztek minél előbb túladni.⁵²

Az elfogott, kótyavetyén vásárolt vagy ajándékozás révén szerzett rabok elhelyezésére a várak tömlőceiben, végházakban került sor. Batthyány Ádám rabjait a végvárvonaltól jóval nyugatabbra fekvő uradalmi központokba szállították: Németújvárra, Rohoncra,

⁴⁵ Azt állították a rabról, hogy meghalt, de előfordult, hogy a halottnak mondott rab levelezni kezdett az övével. Takáts 1907. 518.

⁴⁶ Pálffy 1997a 24.

⁴⁷ A kótyavetyések esküje: „Az kothiauetiessket igy Eskutetek megh. Isten engém ugy Segeczen, Attya Fiu Szent Lélék, tellies Szent Haromságh, ebben az reám bizot mostanj Kothhija vettie-seghben igazán el iarok, senkinek sem baratságer, sem Attiafiuságot nem tekintem, hanem nindenémeó Marhat az mint ell kelhet, ugj adok ell, annák az arrát igazan be irom, es egj iránt Kijs osztom az em tehetségém szérint.” MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 51. sz. 10. f. A szöveget nem tudományos átiratban hozza még: Pálffy 1997a 26. 73. jegyzet.

⁴⁸ Batthyány Ádám katonáinak esküje: „Az vitezleó rendet igy eskütettik megh. Isten engemet ugy Ségítczen, Atthija, Fiu, Szent Lilek, tellies Szent Haromságh, egy bizonj Isten: Miultafoguá Groff Batthiani Adam Uram eó nagysága mellet hazomtul ki indultam az Teöreók ellenségh el-lén, valamit találtam, niertem, auagy vontam akár kerésztiinje let légen s akár Teöreóke Vagj Racze igazan éleó adom, ha penigh Válatinél masnál tudnékis Valamj niéréseget, aztis igaza mégh mondom.” MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 51. sz. 10. f. A szöveget nem tudományos átiratban hozza még: Pálffy 1997a 26.

⁴⁹ Az elővásárlási jogra példa: „Keszthelyt lakó ember, s vitezleó rend, akárki szolgálja légyen, valamit fegyverrel nyer: rabot, marhát, jó fegyvert, tartozzék az uraknak illendő áron adni s akár-melyik közülük megvehesse.” Kőszeghy Sándor: Keszthelyi rendtartás 1661-ből. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 2. (1895) 64.

⁵⁰ Az egerszegi lovas és gyalog sereg katonái az 1644-ben Batthyány Ádámnak küldött levelükben arról számolnak be, hogy a kevés nyereségből nem akarnak harmadot fizetni. Müller Veronika: Az egerszegi vár a XVII. században. Zalaegerszegi Füzetek, 2. (1976) 45.

⁵¹ Az 1641-es igali portyát követő körmendi kótyavetyén Batthyány Ádám megajándékozta tisztjeit: MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 51. sz. 8. f.

⁵² A szavatosság vállalásának szokásáról csak Pálffy tesz említést. Pálffy 1997a 29.

Szalónakra, Borostyánkőre. De a nagyobb stratégiai jelentőségű körmendi várban is megfordultak török és rác foglyok. Itt egy helyen tartották őket a bűnözőkkel és a nem fizető adósokkal.⁵³ Ha a tömlöcök szűkösnek bizonyultak, a várhoz tartozó más építményekben is helyezték el foglyokat, mint ahogy a németújvári várban az *uraim házában* vagy a *kenyér-osztó ház melletti káposztásházban*.⁵⁴ A fogságba került rabok elszállásolásának módja azok rangjától függött. 1651 őszén tizenhárom törököt szállítottak Németújvárra. Közülük nyolcan – egy bég és egy aga fia is – a kaputoronyban lévő *uraim házába* kerültek, feltehetően jóval kedvezőbb körülmények közé, mint a többi rab, akiket a vár *alsó tömlöcébe* zártak.⁵⁵ A végvári katonák, ha nem volt módjukban eltartani rabjukat, gyakran készpénzért tovább adták tömlöccel rendelkező váruraknak, illetve a várúr engedélyével annak tömlöcében tarthatták.⁵⁶ A rabok őrzéséért a tömlöctartók vagy a várnagyok részére *tömlöcváltás*-got kellett fizetni, amit a rab tulajdonosa legkésőbb a rab kiváltásakor köteles volt letenni. A forrásunkban is feltűnnek más emberek rabjai külön számítva őket.⁵⁷

A közönséges rabok mindennapjai sanyarúak voltak, olyan munkákat osztottak rájuk, amelyeket keresztényekre nem bíztak. A Batthyányak szalónaki uradalmában követ fejtettek,⁵⁸ a németújváriban vizet hordtak a konyhára és fölfűtötték a sütőházat.⁵⁹ A török rabokat gyakran hóhér mellé adták, hogy megtanulják a mesterséget. A hóhér feladatai közé nemcsak a kivégzések tartoztak, hanem ő volt kijelölve az öngyilkosok elégetésére is. Gerdákovics Mátyás körmendi tiszttartó 1638-ban jelentette Batthyány Ádámnak: „Tegnap ez itt való körmendi Czordásnak az fia föl akasztotta magáth egy éger fára az maga övére, kivel nem tudgiuk mit czelekednunk, mert itt török rab ninczen kivel égetnének el.”⁶⁰

⁵³ Iványi 1943a 39.

⁵⁴ MOL B. cs. lt. P 1314. 41 223., 41225. és 41258. sz. Idézte: Pálffy 1997a 19. Vö. Kárfy Ödön: Hírek a kanizsai török rabokról. Hadtörténelmi Közlemények, 13. (1912) 473. 1. sz.

⁵⁵ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 319 sz.; MOL B. cs. lt. P 1313 325. sz. és 400. sz. 1. f.: a rabok felső és alsó tömlöcben való elhelyezéséről tesz említést; MOL B. cs. lt. P 1313 370. sz.: a németújvári vár helyiségeinek felsorolásakor megemlíti a „Thörök Rabok twzellő helét”.

⁵⁶ A Batthyányak körmendi várába is csak a földesúr engedélyével lehetett idegen rabot bevenni. 1633-ban azért fordult Hidasy András kérelemmel Batthyány Ádámmal, hogy török rabját (egy gyermeket) bevihesse a körmendi várba. Hidasy levelét idézte: Iványi 1943a 43.

⁵⁷ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 7. f. v., 9. f. r., 10. f. r.

⁵⁸ MOL B. cs. lt. P 1315 1. cs. 783. f. Idézte: Varga 1981. 113.; Varga 1991. 121.

⁵⁹ MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. sz. n. Tatár rabok dolgoztatására: Benda Kálmán: Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607. A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai, 7. Kisvárdai, 1975. 25. Hasonlóképpen a török kézen lévő egri vár keresztény rabjai is dolgoztak. Magyar Simplicissimus. Szerkesztette: Turóczi-Trostler József. Budapest, 1956. 190. (a továbbiakban: Turóczi-Trostler). Vö. Izsépy Edit: Az egri törökök fogságába esett magyar rabok kiváltásának és szállításának problémái. Az Egri Múzeum Évkönyve, 11–12. (1973–74) 160. (a továbbiakban: Izsépy)

⁶⁰ MOL B. cs. lt. P 1314 15989. sz. Idézte: Iványi 1943a 114. és Tóth István György: Körmend a kora újkorban (1526–1809). In: Körmend története 156. 58. jegyzet. A török rabokat hóhér munkára fogták: Takáts Sándor: A magyar múlt tarlójáról. Budapest, 1926. 293. Hasonlóan rossz életkörülményekről számol be a XVII. század végén „német” fogságba került Oszmán aga életírásában: „Ha valahol a várban vagy városban egy állat kimúlt, akkor minket vezettek oda a katonák, hogy – ha kutyáról vagy macskáról vagy más effélééről volt szó – a dögöt húzzuk ki a szabad mezőre, és hagyjuk ott feküdni. Ha azonban az elhullott állat ló volt, vagy szarvasmarha vagy borjú, akkor még a bőrét is le kellett nyúznunk. Röviden: minden és mindenféle piszkos és undorító munkát velünk, rabokkal végeztek el”. Oszmán aga: A gyaurok rabságában. Pasák és generálisok között. Budapest, 1996. 72. (a továbbiakban: Oszmán aga) Lásd még: Turóczi-Trostler 184.; Nyáry Albert: Hóhérszedés a XVII-dik századból. Századok, 6. (1872) 481–482.

A rabok nehéz körülményeit az is súlyosbította, hogy egyik fél sem tartotta távol magát kínzásuktól.⁶¹ Mivel azonban a rabok értéket képviseltek, a rabtartók a mind nagyobb váltságdíj kikényszerítésére, ezáltal mind nagyobb haszon elérésére törekedtek. Így érdeklükben állt, hogy a lehetőségek szerint vigyázzanak a rabok életére. Batthyány Ádám 1647-ben a következő utasítást adta a rabokkal való bánásmódról: „Ha úgy megverik őket, hogy meghalnak, abban semmi hasznunk, sőt még kárunk következik. Hanem úgy kell őket sanyargatni, hogy meg ne haljanak.”⁶² A rabokkal való bánásmódot viszonyosság jellemezte, miként a törökök bántak magyar rabjaikkal, úgy a magyarok a törökökkel.⁶³ A hosszú ideig tartó raboskodás nemcsak fizikailag, hanem lelkileg is megviselte a foglyokat. Koppányi Musztafa nevű rabról jelentették Batthyánynak: „Ez nagyságos vram olij nijomorult Rab. hogij mind untalan az nehizseg banttija es mind eijel nappal bilinczet tartunk az kezen, hogij bolondsagaban magat még ne öllijö.”⁶⁴

A rabságban tartott török nőekkel is munkát végeztek, a főúri asszonyok szolgálólányként tartották őket. Különösen kedvelték a varrólányokat, akiket a korabeli forrásokban *bulyáknak* neveznek. Az is előfordult, hogy a török rabnők házimunka mellett török nyelvet tanítottak a magyar családoknál.⁶⁵ A női rabokhoz alacsony áron jutottak hozzá, jóval kevesebbet értek, mint a férfi rabok.⁶⁶ Az is megesett, hogy az elfogott *bulyákat* „más célra is használták”. Batthyány Ádám írta 1654-ben egyik levelében: „Kisfaludy Balázs uram csak az innepek előtt volt oda alá. Ő is jó szerencsével járt, jó törököket hoztanak és jó bulyákat és szépeket. Olyakat, ha kegyelmed itt volna, megkönnyebbedhetnek nyavalyája.”⁶⁷ A török nők gyakran kikeresztelkedtek és férjhez is mentek.⁶⁸

A Batthyányak börtöneibe került rabok a török végvárvonal váraiból, palánkjából származtak. A forrásban felsorolt rabok nevének első része utal származási helyükre vagy állomáshelyükre. Ezt alátámasztja egy, a Batthyány-levéltár török rabokról szóló iratai között található lajstrom, amely aszerint veszi sorra a rabokat, hogy ki honnan származik.⁶⁹ Ebből kitűnik, hogy a legtöbb fogoly a kanizsai, a fehérvári, a budai és pécsi várakban szolgált, a többiek pedig szórtan az egyes kisebb végvárakban. Térképre vetítve a helységneveket, jól kirajzolódik a 17. század közepének török végvárvonal. A felsorolt foglyok között található olyanok, akik a boszniai területekről származnak, és egy szarvasi rabot is említ a lajstrom. Fogságba esésük mikéntjét a forrás alapján nem lehet tisztázni. Előfordul-

⁶¹ A rabok kínzására és kínzóeszközökre: Takáts 1907. 535–540.; Pálffy 1997a 60. 209. jegyzet.

⁶² Takács 1915. 158. Ha a fogságba került rab sebesült volt és volt remény a gyógyulására, akkor a rabtartó orvost hívott mellé. Takács 1915. 164. A tömlöcök nyomorúságos körülményei közepette is gyakran megbetegedtek a rabok, akikhez szintén orvosokat, borbélyokat kellett rendelni, hogy meggyógyuljanak, nehogy a rabtartó elessen a váltságdíjtól. Pálffy 1997a 61. De orvos vagy borbély fogadásához szükséges pénz nem állt mindig rendelkezésre: 1645-ben „Barbely Imre jelenti, hogy a rabok között szüntelen sebesek vannak, akiket gyógyítani kell, s pénzi nincsen, kivel szerszámot vehessen, mivel két esztendeje, hogy Nagyságod fizetését meg nem adta neki”. Zimányi Vera: Supplicationum merita. A Batthyány I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai. Történelmi Szemle, 40. (1998) 316. 174/15. kivonat.

⁶³ Zrínyi Miklós 1654-ben levélben kéri Batthyányt, hogy a Kanizsáról származó török rabjait veresse meg, miként az Horváth András kezeseivel történt Kanizsán. Iványi 1943b 230–231.

⁶⁴ MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 30/a. sz.

⁶⁵ Kovács József László: Török rabszolgák Sopronban, soproniak török rabságban a 17. század folyamán. Soproni Szemle, 13. (1959) 1. sz. 7. (a továbbiakban: Kovács)

⁶⁶ A 17. századi kótyavetyéken átlag 60–70 tallért fizettek értük: Takáts 1907. 533.

⁶⁷ Takáts 1907. 293.

⁶⁸ Takáts 1907. 294.

⁶⁹ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 214. sz.: „Az Urr eö Nagysága Teörök rabiainak consignatioia. Ki hová való, és micsoda rendbéli.”

hat, hogy többszöri adás-vétellel kerültek Batthyány Ádámhoz. A főúr *Rabnyilvántartó könyvét*⁷⁰ – ami nem tartalmaz minden rabot (!) – fellapozva kiderül, hogy a rabok többsége vásárlás útján került hozzá. Ennek körülményeire a rab neve mellett legtöbb esetben szereplő *vettük* megjegyzés nem ad felvilágosítást. Figyelemre méltó, hogy a rabok között találunk három konstantinápolyit. A *Rabnyilvántartó könyvből* csak annyi tudható róluk, hogy 1655-ben Kisfaludi Balázstól vették *Constantinapoli Mamhut Zmail agát* 1000 tallérért, *Constantinapoli Alit* pedig 900 tallérért.⁷¹ A vételárukból arra lehet következtetni, hogy értékes foglyoknak számítottak. A *Constantinapoli* megjelölés pedig arra utalhat, hogy ezek a katonák a Portáról kivezényelt ún. portai janicsárok közé tartozhattak.⁷²

Természetesen a forrás listái alapján nem lehet pontosan meghatározni, hogy az egyes várakban mennyi törököt tartottak fogva. A rohonci várból február 28-án elbocsátott rabok esetében tudunk pontos adatot: rohonciak közül kiküldtek 5 rabot és kezességet váltaltak „Rohoncsi varunkban léveő Rabiainkis mind feienként 22-en, és Szalónaki Rabok mind feienként” 40-en. A két várban ekkor 67 fogoly volt.⁷³ Rohonc esetében még kétszer, március 14-én és augusztus 2-án kapunk pontos adatot a rabok számára: az előbbi esetben 17 utóbb pedig 28 török és rác rabot tartanak itt fogva.⁷⁴

Egy-egy várra lebontva a forrás a következő információkkal szolgál a rabok létszámát tekintve:

	febr. 28.	márc. 14.	máj. 5–8.	jún. 23.	aug. 2.	szept. 20.	okt. 14.	nov. 18.
<i>bemenők és kezesek</i>		6+38	6+43	2+41	3+41	1+44	47	46
<i>mások rabjai</i>						9		
<i>minden rab</i>	40							
<i>összesen</i>	40	44	49	43	44	54	47	46

TÁBLÁZAT: SZALÓNÁK⁷⁵

A fenti táblázatban a november 13-i, a november 29-i és a január 5-i kibocsátásokat nem tüntettem fel, mert a kezesek névsora nincs megadva. A névsorok összehasonlítása azt mutatja, hogy túlnyomó részt ugyanazok a rabok szerepelnek. Figyelembe véve, hogy a kibocsátott rab éppen nem tartózkodik a várban, továbbá hogy bizonyos foglyokat időnként átszállítottak az egyik vár tömlőcéből a másikéba, elmondható, hogy Szalónakon a foglyok száma 40 és 50 fő között mozoghatott. Ugyanezen összehasonlításokat elvégezve, Németújvárott a rabok száma 60–70 körül lehetett ekkor, Rohoncon átlag húszegynéhány fogoly volt. Mivel minden esetben a borostyánkői török és rác rabok közül vállaltak kezességet a legkevesebben (10 fő alatt), feltehetően itt jóval kevesebb rabot őriztek. A névsorok összehasonlításánál problémát okozott, hogy nem minden esetben lehetett azonosítani

⁷⁰ MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 49. sz.

⁷¹ A levéltári feljegyzések a rabok árát és váltságdíját vagy tallérban (Tall. vagy Tallér), vagy forintban (R, rajnai vagy rénus) adják meg. A két konstantinápolyi török rab tallérban megadott ára mellett feltüntették forint értékét is: 1000 Tall. = 1500 R., 900 Tall. = 1350 R. A két pénzérme közötti váltószám: 0,6.

⁷² Míg a 16. században portai janicsárok csak Budán szolgáltak, a 17. században már több nagyobb helyen megjelentek. Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995. 83.

⁷³ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 2. f. r.

⁷⁴ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 3. f. r., 6. f. r.

⁷⁵ Itt csak a szalónaki várra vonatkozó adatokat közlöm. A vastag betűvel szedett adat pontos rablétszámot jelöl, a dátumok a rabok kibocsátásainak időpontját jelölik.

a rabokat. Például a németújvári rabokat tekintve⁷⁶ az első névsor még gazdag megkülönböztető nevekben: a helységnevet követően a keresztnév előtt, illetve után találunk foglalkozásra (*szabó, derbis, seőrfőző, nemez tsináló, barbély* stb.), katonai rangra (*aga, odabassa, iszapahia, seregdeák, has oghlan, vaida* stb.) utaló neveket. Érdemes lenne alaposabb vizsgálat alá venni, hogy milyen társadalmi, illetve katonai rétegekből kerültek ki a foglyok. Megkülönböztető nevek utalnak még valamilyen külső tulajdonságra is (*Aak, Kara, Szakállós, Nagy Fogú, Heőbeőgő, Bivol* stb.), illetve a *Totitz* és *Rác* a foglyok etnikai hovatartozására vonatkozik. A következő névsorokban azonban ezek a jellegzetes nevek eltűntek és akár három-négy *Kanisai Ahmet* is találkozunk anélkül, hogy azonosítani tudnánk őket.

A fogságba esett rabok nagy részének volt reménye arra, hogy kiszabadulhasson. A szabadulásnak többféle útja kínálkozott. Ha a rab felvette rabtartója vallását, azonnal szabadon bocsátották.⁷⁷ Ezután azonban – a magyarok által *pribék*nek (áttért, hitehagyott) nevezett – már nem térhetett vissza eredeti hazájába, mert ott halál várt rá.⁷⁸ Természetesen a rabok a szökéssel is megpróbálkoztak. A drinápolyi béke határozata értelmében „kik isteni segítséggel megszabadultak, gondtalanul, a legcsekélyebb üldöztetés, peres zaklatás nélkül, övéik körében örvendjenek visszanyert szabadságuknak és éljenek is azzal”.⁷⁹ Ha azonban a rabokat szökés közben érték, szigorú büntetésben részesültek. Így esett ez 1652-ben is, amikor Batthyány Ádám szalonaki rabjai megkíséreltek kitörni a rabságból. Merész vállalkozásukat a porkolábok pálcázással büntették, voltak akik bele is haltak a büntetésbe.⁸⁰

A legegyszerűbb módja az volt a szabadulásnak, ha magyar rabot török rabbal cseréltek ki. A rabtartó felek azonban nem szívesen mondtak le a váltságdíjról, ezért rabcserére főként békekötéskor vagy nagyobb követjárás alkalmával került sor.⁸¹

A rabok szabadulásukat leggyakrabban váltságdíj kifizetése után érhették el. Előfordult, hogy valamely rab váltságdíja fejében vállalta egy másik rab kiszabadítását.⁸² A feldolgozott forrás a rabok szabadulásának gyakorlatához kapcsolódik. Egy éven belül hat alkalommal került sor arra, hogy a beküldött rabok ígérték, *fielik váltságában* küldenek ki keresztény rabokat. Ez hat magyar rabot jelentett, de emellett még kétszer fordult elő, hogy a török fogoly számára választható volt a rabkiváltás. Batthyány Ádám fontosnak tartotta, hogy pontos feljegyzést vezessenek arról, hány esetben járult hozzá keresztény rabnak rabcserével történő kiszabadításához.⁸³ A forrás tanúsága szerint három alkalommal váltságdíj részeként azt vállalták a rabok, hogy a török börtönökben kezességet (lásd később) vállalt keresztény rabokról leszállítsák a kezességet.

A váltságdíjon vagy a korabeli használatos kifejezés szerint *sarcon* való szabadulás sokszor rendkívüli megterhelést jelentett a rabok számára. A sarcoltatás módjáról *Ibrahim aga* 1651-ben megalkudott sarca mellett ez olvasható: „Az ilyen Sarcoltatást, az kanisaiaktul [törököktől] tanultok, azért ebben Semmit el nem engedünk.”⁸⁴ A rabtartó természetesen a lehető legnagyobb váltságdíjat akarta kikényszeríteni rabjából, aki pedig akár a valódi személyét is letagadta, hogy a sarc összege minél kevesebb legyen.⁸⁵ Egy-egy rab megsarco-

⁷⁶ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 1. f. r., 3. f. v., 6. f. v.

⁷⁷ A török rabok keresztény hitre térésére Pálffy hozott példákat: Pálffy 1997a 32. 98. jegyzet.

⁷⁸ A *pribékekről* lásd: Takáts 1915. 304–335.

⁷⁹ Sinkovics 147.

⁸⁰ MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 49. sz. 56., 90., 219. A pálcázás fenytésként való alkalmazása még: MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 325. sz. 6. f.

⁸¹ Pálffy 1997a 32. 101. jegyzet.

⁸² Pálffy 1997a 32. 102. jegyzet.

⁸³ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 192. sz. 3. f.

⁸⁴ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 313. sz.

⁸⁵ Oszmán aga is így cselekedett: „igazi rangomat nem árultam el neki, hanem szegény embernek mondtam magam”. Oszmán aga 35.

lását hosszas alkudozás előzte meg, minek során az úr és a rab között a porkolábok közvetítettek. Az úr által kívánt összeget a rab legtöbbször teljesíthetetlennek tartotta. Addig alkudoztak, amíg egy köztes értékben meg nem állapodtak.⁸⁶ A rabtartó kínzással is élt, hogy rabja minél „belátóbb” legyen.⁸⁷

A fogságba esés és megsarcolás között akár évek is eltelhettek. A feldolgozott anyag nem ad választ arra a kérdésre, hogy a közbülső időben miért nem került sor a váltságdíj meghatározására.⁸⁸

Mivel a rabok őszinteségében az adott helyzetben nem lehetett bízni, a rabtartók kémeiktől, illetve más raboktól szereztek információkat. 1652-ben Batthyány Ádám is ezúton tájékozódott rabjai vagyoni helyzetéről. *Hodászi Mihók* vallotta a török rabokról: a *Kanizsai Csonka Musztafának* „gazdag atyja vagyon, most is él”, a *Budai Hadsi Huszainnak* gazdag apja, anyja és felesége vagyon”; a *Fehérvári odabasa* azonban „igen megitta amiye volt”, a *Fehérvári vajoli Alit* „az Feiérvári Alai Bégh veinek mondgya”; *Budai bolond Memhet*ről pedig állítja: „ez 4000 Tallérigh megh Sarcsol”.⁸⁹

Ha egy rab viszonylagos gazdagsága bebizonyosodott, akkor az amúgy is magas sarc összegét még növelték. A sarcoltatás a rabtartó számára haszonnal járt, főként ha a rabot közvetlenül sikerült elfognia, vagy ha ajándékozás útján jutott hozzá, de még akkor is, ha pénz kellett kiadnia érte. A beszédett sarc sokszorosa volt annak az összegnek, amit a rabért fizetett.⁹⁰ A fent említett *Budai bolond Memhet* (szpahó Memhet) vételára 1651-ben 600 R (400 Tall.) volt. Mikor 1653-ban megsarcolt, váltságdíjában ennél jóval nagyobb értéket ígért: 3000 tallér készpénzt, 2000 tallér értékben portékát, 1000 db öreg kósót, egy úrnak való lovat ezüst és arany szerszámmal, nyereggel, skófiummal varrott csapraggal és egy keresztény rab kiváltását. Memhet sarca forrásunkban is megtalálható.⁹¹

A Batthyány-levéltár iratai arról tanúskodnak, hogy a török rabok sarca igen változatos volt. Elsősorban készpénzt követeltek tőlük, de gyakran valamilyen lábasjóságot is: szarvasmarhát, sertést, juhot (ezeket főként a *rác* raboktól). Forrásunkban két rab esetében neveznek meg lábasjóságot: *Kaposi Jovan Rác*z ígér hozni sarcában 40, 25, majd pedig 40 *Artant*; *Possgai mihály Rác*z pedig 8 „eöreg Eökreöt”. Gyakori eleme a váltságdíjnak az „Vrnak való feő Ló Aranyos szerszamosztul”. Erre nem egy esetben találunk példát a forrásunkban, ami azért érdemel figyelmet, mert az Oszmán Birodalom területéről tilos volt lovat kivinni.⁹² Ennek ellenére Batthyány Ádám előszeretettel kötelezi rabjait arra, hogy lovat

⁸⁶ A rabokkal való alkudozásra példák: MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 107., 110., 131., 132. sz., 249. cs. 144., 152., 154., 188., 189. sz. stb. Az alkudozás írott formában: a porkolábok írásban közölték urukkal, hogy a rab, illetve rabok mennyit ígérnek sarcukban. Miután ezt Batthyány elolvasta, mellé írta vagy íratatta, hogy mit kíván még a rabtól: „adjon még...” A Batthyányak családi levéltára megőrzött egy sarcvégzéseket tartalmazó kötetet is. MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 43. sz.

⁸⁷ Megtörtént, hogy a törökök a rabot fogai kitördelésével ösztönözték a váltságdíj mielőbbi megszerzésére. Kovács 7.

⁸⁸ MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 49. sz. A *Rabnyilvántartó könyv* adatai mutatják, hogy egy rab mikor esett fogságba és mikor sarcolt meg. A két dátum között akár öt év is eltelhetett. Meg kell azonban jegyezni, hogy nem minden esetben található meg ezek az évszámok.

⁸⁹ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 347. sz. Vö. Izsépy 161.

⁹⁰ Batthyány Ádám *Kanizsai Csonka Ramadán* nevű rabját az egervári katonáktól vette 70 forintért, 1641-ben megsarcolt, és sarcában ígért 1000 tallér készpénzt, portékát 1000 tallér értékben és úrnak való lovat szintén 1000 tallér értékben. Takáts 1907. 534., Takáts 1915, 281.

⁹¹ MOL B. cs. lt. P1313 249. cs. 387. sz. I. f. v., 3. f. r.

⁹² Takáts 1915. 272. Az Erdélybe követségben járó kádik parancsában is szerepel, hogy a lovakra vigyázni kell: „Aber da die Tiere, die sie reiten, Lastpferde sind, sollt Ihr sehr achtgeben, dass sie keine tüchtige Pferde wegnehmen.” M. D. 12. p. 153. Nr.: 329.; lásd még: M. D. 14. p.

hozzanak neki. A váltságdíjban lovat ígérni még nem volt kielégítő, előírták: „aszok olianok legienek, az ki minekönk tesék, s ha oliat hoszna az ki nekönk nem teczenék, hatt tartoszék mast oliant hoszni az ki nékők teczeni fogion”⁹³, vagy ahogy „Feiervári Kovács ómér” esetében olvasható: „a' minemeöt mi kívánunk”.⁹⁴ A sarc részét képezhette még különféle portéka, forrásunkban: *vasas kocsi, Parducz Beör, Csáprag, Dévani Szünyeg, aranyos Papplan, Aba, karmasin Csisma, puska, Karmasin Papucz kapczástól, Janczár Pattyolat, Persiai Szunyegh, Selem* darabszámban vagy értékben meghatározva. Dobos Gábor a Batthyányak meglévő feljegyzései alapján készített táblázata jól mutatja, hogy a különböző időszakokban miként változott – jelen esetben növekedett és bővült – a raboktól követelt sarc mennyisége és fajtái.⁹⁵ Egyáltalán nem meglepő, hogy a raboktól csizmát, papucsot, viseletet kértek, hiszen a korabeli magyar ruházkodás nagyon is „törökös” volt. Dobos táblázata nem tesz említést a rabok által behordott kósóról, holott az váltságdíjuk jelentős részét képezte. A Batthyányak külön számadást vezettek a rabok által beszállított kósó mennyiségéről és felhasználásáról.⁹⁶

Annak ellenére, hogy a női raboktól váltságdíj fejében kevesebbet lehetett kikényszeríteni, Batthyány Ádám ugyanúgy sarcon bocsátotta el őket.⁹⁷ Forrásunkban is találunk női rabokat, akiket bebocsátottak váltságdíjuk összegyűjtésére.⁹⁸ A férfi rabok sarcával összehasonlítva, tőlük valóban kevesebbet követeltek, de figyelemre méltó, hogy 1658. január 5-én két nőt, *Sabacsvári Bulya Fatit* és *Sabacsvári Bulya Szatinát* azért küldték be, hogy fejük váltságában küldjék ki *Fancsi Jstokot*.

Mindkét állam részéről születtek olyan korlátozások, amelyek arra tettek kísérletet, hogy szűkítsék a sarcban kívánt cikkek körét, de ezeket a korlátozásokat igyekeztek megkerülni. (Mint azt fentebb is láttuk a lovak esetében.) Magyar részről már a 16. század közepétől szigorúan tiltották, hogy fegyverrel fizessék ki a váltságdíjat.⁹⁹ Ennek ellentmond, hogy *Szigetvári Vak Ali* vállalta: *Rabakeözi Jstóknak* a sarcát is összegyűjti, ebben pedig négy puska is szerepelt.¹⁰⁰ 1660-ban a török fél már azt szorgalmazta, hogy a következő időkben a raboktól ne követeljenek fegyvert vagy egyéb portékát, hanem pénzért vagy másik rabért cserélik ki őket: „úr úron, főember főemberen, hiszpáhia nemes emberen, beslia katonán, hajdú gyalog törökön szabaduljon.”¹⁰¹

1040. Nr.: 1537.; M. D. 27. p. 285. Nr.: 604. Ezen adatokat (és jelzeteket) ezúton is szeretném megköszönni Papp Sándornak.

⁹³ MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 113. sz. Az 1650-es évekből maradtak olyan feljegyzések, amelyek számba veszik az uradalom istállóiban lévő lovakat, illetve a török rabok által sarcban behozott lovakat: MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 362–363., 365., 372–373. sz. (A lovak elnevezéseiket a török rabokról kapták.)

⁹⁴ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 3. f. r.

⁹⁵ Dobos 73.

⁹⁶ A rabok által beszállított kósó nyilvántartásáról: MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 112. sz. 3. f. (a németújvári és szalonaki rabok 1645-ben mennyi kósót szállítottak be Körmendre, és ezen kósó eladásáról); 13–14. f. (a kósó elszállítása Körmendről az uradalmak falvaiba); 141. sz. stb.; 249. cs. 303–304., 306., 328., 329. sz. stb. A nagy mennyiségű kósóról Pálffy a következőket állapítja meg: „úgy tűnik, a Batthyányak az ország nyugati területein nehezen beszerezhető erdélyi sóból ezen a különös módon – és egyébként vámentesen – biztosították uradalmaik szükségleteit. A törökök ugyanakkor erdélyi rabjaikkal szintén sok száz vagy akár több ezer sókockában alkudtak meg”. Pálffy 1997a 35.

⁹⁷ Takáts 1915. 292.

⁹⁸ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 2. f., 3. f., 6. f. v., 7. f. r., 10. f.

⁹⁹ 1563:67. tc. MT 1526–1608. évi tc., 521.

¹⁰⁰ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 7. f. r.

¹⁰¹ MOL B. cs. lt. P 1322 393., 413/a. és 957. sz. Idézte: Pálffy 1997a 34.

A rabok megсарcolása nem jelentette feltétlenül azt, hogy őket azonnal kiengedték, illetve *bebocsátották* – ahogy a forrásunkban használatos – váltságdíjuk összeszedésére. Az esetek többségében az elbocsátás feltétele az volt, hogy sarcuk egy részét kifizessék.¹⁰² A végvidék íratlan törvénye szerint a fővitézeket „adott szóra” is kibocsátották, hogy a megalkudott váltságdíjat összegyűjtsék.¹⁰³ Egy-egy előkelőbb rab esetében előfordult, hogy az ideiglenes kibocsátásért a testvérük ajánlkozott fel zálogul, vagy a rab családja néhány szolgát küldött el helyette.¹⁰⁴ Ennél megbízhatóbb eljárásnak bizonyult, ha *hitlevélre* engedték ki a rabot.¹⁰⁵ A hitlevelet a fogoly valamely főúrtól vagy ismert végvári kapitánytól kérte, aki ezzel hitet tett amellett, hogy a szóban forgó rab „igaz úton” fog járni, azaz sarcát gyűjtögeti és vissza fog térni gazdájához. A hitlevelet kibocsátó meghatározott összeg, illetve a sarc megfizetésének terhe alatt kötelezte erre magát. Azonban a kibocsátott hitlevéllel gondok is akadtak, mint 1648-ban: „Racъ markoert az minemw Thörök hit leuelet kwedöt ide az Raboknak hogij bizuast kezessek legjjenek erette, az annak az Töröknek hit leuelet nem akarijak acceptalni, ha nem mas Thörök hit leuelét kiuannijak.”¹⁰⁶ A hitlevél kézhez vételét követően a rab jelentkezett gazdájánál, aki engedélyezte, hogy elinduljon sarcgyűjtő útjára. A rabtartó – jelen esetben Batthyány Ádám – ekkor rabját *koldulólevéllel* (menlevéllel) látta el.¹⁰⁷ A levél birtokában a rab szabadon közlekedhetett mind a magyar, mind a török vonalak mögött, nem lehetett őt bántani, kifosztani, sőt a kapitányok, hadnagyk, vajdák, városi és falusi bírók kötelesek voltak a rab segítségére lenni, ha azt ő kérte: „rabunkat mind bé menet; s mind vissza ieövet, mindenüt békével bocsássa és bocsattassa, mert igaz járatbéli megh Sarcsoit rab, Seöt a' hol az kegyelmeteknek Segétsege kívántatnék, az mi tekintetünkert, Segétségellis legyen neki.”¹⁰⁸ A koldulólevél tartalmazta a rab ígért sarcát, a bebocsátás határidejét és az érte kezességet vállalók névsorát is kötésükkel együtt.

A rabok bebocsátása sarcuk összegyűjtésére leggyakrabban *kezességen* történt, aminek alkalmazását a rabtartók a magyar joggyakorlatból vették át.¹⁰⁹ Kezességet vállalhattak a rabért szabad emberek, városok, falvak, tömlöcben maradt rabtársak.¹¹⁰ A kezések – a hitlevelet adóhoz hasonlóan – felelősséget vállaltak a bebocsátott rabért, hogy ő váltságdíjáért jár el és mindenképpen vissza fog térni. A rabtársak kezességvállalása kényszerűségből történt. Hozzájárult ehhez, hogy a kezések maguk is ezen az úton láthattak esélyt saját szabadulásukra. A kezések vállalásukról írásbeli tanúságot is tettek az ún. *kezeslevélben*, amely – a koldulólevélhez hasonlóan – tartalmazta, hogy ki a bebocsátott rab, milyen váltságdíjat vállalt, mennyi időre távozzon, kik vállaltak érte kezességet, a kezések mire kötötték ma-

¹⁰² Szakály Ferenc: Ali koppányi bég sarca. (Adalékok a hódoltság magyar kereskedelem problematikájához.) Folia Historica, 2. (1973) 40.; Pálffy 1997a 35.

¹⁰³ Takáts 1915. 207. Ez azonban inkább a 16. századra érvényes gyakorlat.

¹⁰⁴ Testvér felajánlkozása: Takáts 1915. 216.; szolgák elküldése: Pálffy 1997a 36. A Batthyányiak török iratai között is található példa arra, hogy a fogságában lévő török rabért zálogul küldöttek egy másikat: MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 8. sz.

¹⁰⁵ Hitlevélre példa: MOL B. cs. lt. 248. cs. 7., 8. sz. Hamisított hitlevél magyar részről: MOL B. cs. lt. P 1314 15615. sz., idézte: Pálffy 1997a 36. 117. j. Hamisított hitlevél török részről: Jenei Ferenc: Így győri rab-asszony a török világban. A Győri Múzeum Évkönyve, 2. (1960) 55–56. 3. sz.

¹⁰⁶ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 194. sz.

¹⁰⁷ Koldulólevél: MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 215. sz.; 351., 392., 396. sz.; 392. sz. török részről kiadott koldulólevél másolata.

¹⁰⁸ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 215. sz.

¹⁰⁹ Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században. Győr, 1995. 154–155.

¹¹⁰ Szabad ember kezessége: Kovács 7. Város kezességvállalása: Pálffy 1997a 38. 127. jegyzet.

gukat.¹¹¹ A kezesek névsorát és a kezességvállalás tényét a forrásunkban is minden alkalommal feltüntették: „Lettenek ezekért kezessek ilyen okkal, (: ki fogát, fülét, és Uyát keötvén :) Hogy ha ez bé menendő rabok az Terminus napra ki nem jünének, avagy az Terminus nap után megh találatnak halni, vagy Csatára menvén el vesznének tehát az kezesseket eleő vévén keötéssek szerént cselekedtettünk velük, Annak feoleötteő az Sarczokis feön fogh raitok maradni az raitok léveő kezességgel.”¹¹² A rabtársak tehát *kötésükben*, azaz szerződésükben vállalták különböző testrészeik megcsonkítását. Akár az orrukét is: „Ibrahim Aga keöteötteő Két fogát, az órrát.”¹¹³ Ezen túl, magukra vállalták a sarcáért járó rab váltságdíját vagy, hogy saját megalkudott sarcukat megduplázzák, továbbá, hogy a pálcázást is elviselik.¹¹⁴ Mindezt természetesen abban az esetben, ha a bebocsátott rab nem tért vissza.

A kezességvállalásnak nagyon összetett és bonyolult rendszere alakult ki. Egy rab egyazon időpontban több rabért is vállalt kezességet. Ha a következő alkalommal ugyanezt a rabot bebocsátották, a rabtársak öcrté vállaltak kezességet és az ő kezességeit is magukra vállalták. A rabok egy éven belül akár 7–8 alkalommal is vállalták a kezességet, mint az a forrásunkból is kítünik. Az sem volt mindegy, hogy egy-egy rabért hányan voltak kezesek. Batthyány nem egy alkalommal módosította a kezesek számát.¹¹⁵ Felmerül a kérdés, hogy a vissza nem tért rabért vállalt kötet miként hajtották be – egyáltalán behajtották-e – a kezeseken, ha azok testrészeiket kötötték le? Takáts Sándor azt bizonygatta, hogy a törökök kezes rabjaikat sohasem csonkították meg.¹¹⁶ Erre azonban mindkét oldalon sor került.¹¹⁷ A vállalt kötés behajtásának elkerülése vagy késleltetése végett a kezesek több alkalommal is bíztak meg más rabokat, hogy a vissza nem tért társukat felkutassák.

Forrásunkban nyomon követhető, hogy milyen komolyan vették a kezességvállalást és mennyire fontos volt az elcsavargott rabok megtalálása, mind a gazdának, mind pedig a rabtársaknak. A már említett *Budai bolond Memhet* valószínűleg próbára tette Szalónakon mindenki türelmét, mivel 1657. február 18-i bebocsátását követően eltűnt. A magas váltságdíjban megalkudott rab elvesztésének nem örülhetett Batthyány Ádám. A kezesek pedig szintén bosszankodhattak, mert a magas sarc rájuk szállt. Mindent megtettek tehát, hogy *Memhetet* felkutassák, egy éven belül hat alkalommal küldtek be rabokat érte sikertelenül. Az iratunkban egyre keményebb hangot üt meg a rabtartó: ha a beküldött rabok „hamissan járnak, az páltzáknak Sullyát foghjuk meg éreztetni velek”; „ha penigh hamissan járnak, mindnyaioknak rosszszúl léssen dolgok”; „halálra uerettyük eöket”.¹¹⁸ S bár november 13-án azt jegyezték fel, hogy többször nem küldenek be rabot a kutatására,

¹¹¹ *Berzenzei Cselebi Ispahia és Berzenzei Memhet Kihája* kezeslevele *Kara Omer*ért azért is érdemel figyelmet, mert itt található egyedül török nyelvű aláírás a levél végén. MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 30/b. sz. Található még kezeslevél porkolábok aláírásával: MOL B. cs. lt. P 1313 248. cs. 158. sz. A legtöbb esetben kisméretű papíron szerepel a porkoláb feljegyzése arról, hogy ki ért mely rabok vállaltak kezességet, általában a „Lettenek kezesek” formula használatával.

¹¹² MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 4. f. r.

¹¹³ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 1. f. v.

¹¹⁴ Testrészcsonkítása: MOL B. cs. lt. P 1313 4., 94., 105., 139. sz.; pálcázás vállalása: MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 148., 157. sz. 1–2. f.; P 1315 3. cs. 34. f.

¹¹⁵ Például: „Pecsi Recsep Iszpaia keszese N 11. kel megh keresni N 9 Jokat”. (1647. aug. 8.): MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 156. sz. 2. f.

¹¹⁶ Takáts 1915. 222–223.

¹¹⁷ Pálffy 1997a 38. 124. jegyzet. 1658-ban Balog Márton füleki katona szökése miatt annyira megkínózták az egi kezes rabokat, hogy négy meghalt közülük, ketten inkább törökké lettek, hét kezes pedig büntetésül Törökországba vittek. Izsépy 162.

¹¹⁸ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 6. f. r., 8. f. r., 9. f. r.

1658. január 5-én újra szerepel „Memhet dolga”. Sajnos arról már nincs tudomásunk, vajon megtalálták-e a hamisan járt rabot, és hogy vajon a kezeseket miként büntették meg.¹¹⁹

A *Memhet* után kiküldött rabok neve mellett a *posta* szó szerepel. A 17. században a rabváltás mechanizmusában egy új elem jelent meg: a postaság, azaz a bebocsátott rab mellé kísérőt is adtak: „Attuk ezen Rab melle Postaul Valy Szabo memhet neveő Teőreők Rabunkat, hogy az utban gondgyát viselleye s ottbenis igazan iárasra ereőltesse.”¹²⁰ A posta biztosította az összeköttetést a távollévő rab és kezesei között. Izsépy Edit szerint onnan kapta a nevét, hogy egyúttal levelet, postát vitt a főtiszteknek, városok bíráinak, illetve az otthoniaknak.¹²¹ A forrásban szereplő postákat az eltűnt, elcsavargott rabok felkutatására is beküldték, továbbá a bebocsátott raboknál lévő adósságok összegyűjtésére. A postát a kezesek választották maguk közül, és érte is kezeseséget kellett vállalniuk. Kötésük nagysága attól függött, hogy már megsarcolt vagy még sarcolatlan rab volt-e az illető. Eszerint vagy a sarca volt a kötés, vagy általában ezer, kétezer tallér, ami magas összegnek számított. Megállapítható, a posta fontos és felelősségteljes feladatot vállalt magára. Útja gyakran hiábavalónak bizonyult.

A rabok „gyűjtő körútjai” sikertelenül is végződhetnek, és visszatérve nem hoztak semmit a sarcukba. Ilyenkor lehetőségük nyílt kérni gazdájuktól, hogy hosszabbítsa meg a *terminusukat*, azaz azt az időtartamot, amire ideiglenesen kiengedték őket.¹²² A terminus időtartama egy-két hét, egy hónap volt általában, de előfordult, hogy a rabot akár évekre is elbocsátották.¹²³ A forrásban szereplő terminusok időtartama aszerint változik, hogy az illető rab sarcába hoz-e valamit vagy postaságban jár. Az előbbi esetben általában egy hónap, hat hét a bebocsátás időtartama, míg a posták esetében jóval rövidebb: tizenöt, húsz nap. A váltságdíj megszerzéséhez hosszabb időre volt szükség. Előfordult, hogy a rabok sorsán sajátjaik sem könyörültek meg. Batthyány Ádámnak jelentették 1640-ben, hogy a bebocsátott török rabok arról panaszkodtak, hogy a fehérvári basa elűzte őket, ezért nem tudták sarcukat összeszedni.¹²⁴

A rabok sarcuk összegyűjtése során elsősorban családjukhoz, rokonaikhoz fordultak, de lévén, hogy a váltságdíj összege magas volt, gyakran koldulással igyekeztek azt összeszedni. Helyzetüket nehezítette, ugyanakkor azonban az emberek szemében részvétet válthatott ki, hogy lábukon vassal kellett koldulniuk. Ez alól csak a főbb vitézek voltak mentesek, és azok, akik kifizették a vasváltságot.¹²⁵ Ha a kolduló rab lábáról levágták a vasat, ez azt jelentette, hogy az illető rab nem akar a kötelezettségének megfelelni, ezzel megszegte a végeken elfogadott íratlan törvényt és üldözötté vált.¹²⁶ A koldulólevélben gyakran feltüntet-

¹¹⁹ Batthyány Ádám 1647-ben levélben tudatta Zrínyi Miklóssal, hogy emberei elfogtak három elcsavargott rabot és kész azokat Zrínyinek átadni. Egyikük azonban rossz jövőnek nézett elébe: „az egyiket, ki nem kanisai, hanem mashova valo, igen lattor tolvai teőreőknek mondgiak leni, s az alföldi polgarsagis keőniörgöt volna, hogi teőbi be nem kelenek bocsátani, az komariak nem tartanak elent bene, s vgi iriak hogi az legradiak sem tartanak elent bene, s ha kegyelmed sem gondolna velle, talam nem artana az mas vilagra bocsatani.” Iványi 1943a 317.

¹²⁰ MOL. B. cs. lt. P1313 249. cs. 323. sz. 4. f.

¹²¹ Izsépy 161.

¹²² A terminus meghosszabbítására: „Az nagyságod porkolábja, Horvát István beküldötte Nagy Gergely postáját, hogy több napot kérjen.” MOL. B. cs. lt. P 1314 9294. sz. Idézte: Pálffy 1997a 36. 116. jegyzet.

¹²³ Pálffy 1997a 35. 115. jegyzet.

¹²⁴ MOL. B. cs. lt. P 1313 248. cs. 39. sz.

¹²⁵ Takáts 1915. 215. Vö. Izsépy 162.

¹²⁶ Takáts 1915. 215.

ték, hogy a rabokat mindenütt kötelesek szekéren szállítani, ha azt ő kéri.¹²⁷ A szekérhasználat joga azonban a jobbágyok számára jelentett megterhelést.¹²⁸

A sarc összegyűjtése során a rabnak leleményességére is szüksége lehetett. Volt, aki kereskedéssel igyekezett magán segíteni. Batthyány Ádám 1648-as tózsérékkel való társulásáról vezetett számadáskönyvében szerepel egy *Szeöleösi Gáspár* nevű rab, akitől ökröt vásároltak: „Szeöleösi Gáspár neveö rab adot ell eökreöt No. 35.”¹²⁹

A rabok egyszeri bebocsátása nem volt elég sarcuk előteremtéséhez, gyakran 8–9-szer kellett pénzzel és ajándékokkal visszatérniük, míg váltságdíjukat törlesztették. 1648-ban Batthyány Ádám rabjai között akadtak olyanok, akik már tizenegyszer jártak bent sarcukért, 1645-ben pedig *Babolczay Mamhut* nevű rab a tizenkettedik útja után is tartozott urának, azaz *restált*.¹³⁰ A forrásunkban szereplő rabok is csak sarcuk egy-egy részének beszállítására tettek ígéretet. Csupán *Ercsi Juszapff* vállalta, hogy négy hónap alatt minden sarcát kihozza.¹³¹ *Kanisai kovács ömér* dolga végeztével (*Látos István* kezeseiről leszállítja a kezeséget) szintén bent maradhatott, de egy lovat tartozott még sarcába kiküldeni. A ló megküldése korántsem lehetett egyszerű feladat, hiszen Batthyány Ádámnak postákat kellett küldenie, hogy behajtsa a tartozást.¹³²

Szigorúan megkövetelték a „bent lévő” raboktól, hogy váltságdíjuk teljes megfizetéséig csatában nem vehetnek részt. Nem véletlen, hogy iratunk *conditioi* (feltételei) között szerepel: hogyha a rab csatában vesz részt és meghal, a kezeseken marad a kötésük. Ugyanígy, ha a terminus nap előtt más okból halna meg, akkor fejét vagy holttestét fel kell küldeni gazdájának. Ez utóbbi a kezesek érdekét szolgálta, hiszen bizonyíték alapján felszabadultak a kötésük alól.

Végül, ha a rabnak sikerült a megalkudott sarcot beszállítania, és nem volt rajta kezeség, akkor szabadulhatott. Szabadon bocsátását írásba foglalták, az ún. *igazoló levelet* kapta kézhez, amely bizonyította, hogy rab volt, sarcát kifizette urának, és míg vissza nem tért övéihez, nem bánthatták. A Batthyány család török rabokkal foglalkozó iratai között igazoló levél sajnos nem található.¹³³

Takács Sándor a kétoldalú rabkereskedelmet akként mutatta be, hogy a magyar rabtartók hatalmas összegű váltságdíjakat akartak behajtani a rabjaikon, a törökök ellenben a rabok csere útján történő kiváltását szorgalmazták. A Batthyány családi levéltár török rabokról szóló iratainak tanulmányozását követően Dobos Gábor arra a megállapításra jutott, hogy a Batthyányok török rabokkal folytatott kereskedelme jelentős gazdasági előnyökkel járt, a felemelkedésük egyik legbiztosabb anyagi fedezetévé vált.¹³⁴ Dobos táblázatokat készített a források alapján, amelyek bemutatják, hogy a török rabok által beszállított váltságdíj összege jóval felülmúlja a család azon kiadásait, amelyeket magyar rabok kiszabadulásának megsegítésére fordítottak. A Batthyány család raboktól származó bevételeiből,

¹²⁷ „Az falukon lévő bírának hagyjuk és parancsoljuk, hogy mindenütt szekereket adjanak alájok.” MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 323. sz. 4., 29. f. A szekérbiztosítás kötelezettségét tartalmazta a rabnál lévő koldulólevél.

¹²⁸ Heves és Külső-Szolnok megyében a jobbágyok megtagadták ezt a szolgáltatást a magyar raboktól, majd 1661-ben arról született megegyezés, hogy a törököknek is csak akkor kötelesek szekeret biztosítani, ha azok az egri pasa levelét felmutatják. Izsépy 164.

¹²⁹ Zimányi 1961. 67.

¹³⁰ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 192. sz. 1–2. f.; uo. 248. cs. 111. sz.

¹³¹ MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 4. f. v.

¹³² MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 387. sz. 3. f. r., 6. f. r.

¹³³ Varga J. János igazolólevélként jelöli a MOL B. cs. lt. P 1313 249. cs. 396. sz. 1. f. jelzetű iratot. Varga 1991, 130.

¹³⁴ Dobos 69.

azok arányaiból az egész országra vonatkozó következtetéseket nem lehet levonni. Feltelezhetjük, hogy a főúri családok jövedelmeit jelentősen növelték a rabok által beszállított váltságdíjak. De a Batthyányak által folytatott rabkereskedelem nem szolgálhatta a felemelkedésüket, hiszen a család ekkor már az egyik legrangosabb főúri família volt Magyarországon. Az egyszerű végvári katonákkal szemben vagyonuk révén lehetőségük nyílt a rabkereskedelem nyújtotta anyagi előnyök minél jobb kihasználására. Mójukban állt saját katonaságukkal kisebb-nagyobb rajtaütéseket indítani a török végvidék ellen, váraik tömlöceiben lehetőségük volt egyszerre több rabot is eltartani, és anyagi helyzetük révén mind több rabot vásárolni a pénzre szoruló végvári katonáktól.

Az általam vizsgált iratból egyértelműen kiderült, hogy a rabtartás Batthyány Ádám számára jelentős bevételi forrást jelentett. Ebből adódik, hogy az egyes rabokról részletes feljegyzéseket készítettek, amelyeknek köszönhetően árnyaltabb képet kaphatunk a rabtartás és rabkereskedelem meghatározó elemeiről. A forrás a rabok neveinek felsorolásán túl tartalmazza a kívánt váltságdíjat, a kezesek vállalását és a kibocsátás feltételeit is. Ezen túlmenően megállapítható az iratból a rabok etnikai hovatartozása (török, rác), korábbi állomáshelyük, rangjuk, foglalkozásuk. Még külsejük jellegzetességeire is találunk utalásokat. A továbblépés lehetőségét abban látom, hogy szükség van az egyes forráscsoportok anyagának publikálására. A társadalomtörténeti szempontból igen jelentős forráscsoport tudományos igényű feldolgozására, és a belőle való következtetések levonására csak egy-egy időszak teljes forrásanyagának ismeretében vállalkozhat a kutató. A további évek forrásainak feldolgozása szélesítheti az ismereteinket azokról a török katonákról, akik számára a korabeli hadjáratok, várostromok és portyák nemcsak dátumokat jelentettek, hanem a ténylegesen megélt valóságot.

A források szélesebb körű feldolgozása által lehetőségünk nyílik majd akár egyéni sorok nyomon követésére is. Emellett a kiadás nemcsak a történet-, hanem a nyelvtudomány és a régészet számára is hasznos adatokkal fog szolgálni.